

ILK BOLALIK DAVRIDAGI YETAKCHI FAOLIYAT VA AQLIY RIVOJLANISH

*Kokand universiteti Andijon filiali
boshlang'ich talim yo'nalish talabasi
Madaminova Odinaxon Muqimjon qizi.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ilk bolalik davrida bola shaxsining shakllanishida muhim o'rin tutuvchi yetakchi faoliyat turlari va ularning aqliy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Unda ayniqsa, o'yin, muloqot va mehnat faoliyatining bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqat va nutqini rivojlantirishdagi o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, pedagogik yondashuvlar asosida yetakchi faoliyatni to'g'ri tashkil etish orqali bolalarda mustaqil fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning imkoniyatlari ochib berilgan. Maqola maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari hamda ota-onalar uchun metodik tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Annotation: This article explores the leading types of activities during early childhood and their impact on cognitive development. It particularly highlights the role of play, communication, and labor activities in shaping a child's thinking, memory, attention, and speech. The article emphasizes how properly organized leading activities, based on pedagogical approaches, can foster independent thinking and the development of social skills in children. It also includes methodological recommendations for preschool educators and parents.

Аннотация: В данной статье рассматриваются ведущие виды деятельности в раннем детстве и их влияние на умственное развитие ребёнка. Особое внимание уделяется роли игры, общения и трудовой деятельности в формировании мышления, памяти, внимания и речи. Подчёркивается, что правильно организованная ведущая деятельность на основе педагогических подходов способствует развитию самостоятельного мышления и социальных навыков у детей. Статья содержит методические рекомендации для воспитателей дошкольных учреждений и родителей.

Kalit so'zlar: ilk bolalik, yetakchi faoliyat, o'yin, aqliy rivojlanish, muloqot, tafakkur, maktabgacha ta'lim.

Ключевые слова: раннее детство, ведущая деятельность, игра, умственное развитие, общение, мышление, дошкольное образование.

Keywords: early childhood, leading activity, play, intellectual development, communication, thinking, preschool education.

Faoliyat-insoniyatga xos ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli, paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishga, uni qayta qurishga

yo'naltirilgan faolligidir. Faoliyat-kishining anglangan maqsad bilan boshqarilib turadigan ichki (psixik) va tashqi (jismoniy) faolligidir deb tariflanadi. Odam tabiati jihatidan faol mavjudotdir. U ma'lum faoliyatda bo'lmasdan yashay olmaydi. Inson faoliyatining turi juda ko'p bo'lib, ular yosh davrlariga qarab ajratiladi. Inson hayotining har bir davri o'ziga xos ahamiyatga ega. Ayniqsa ilk bolalik davri-ya'ni 1-yoshdan 3-yoshgacha bo'lgan bosqich-bola shaxsining shakllanishida muhim poydevor hisoblanadi. Bu davrda bolaning aqliy, ruhiy va jismoniy rivojlanishi keskin sur'atda kichadi. Mazkur davrda bola uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat turi mavjud bo'lib, u "yetakchi faoliyat" deb yuritiladi. Bu faoliyat bolada dunyoni anglash, nutqni rivojlantirish, ijtimoiy tajriba ortirish va mustaqil shaxs sifatida shakllanishida muhim ro'l o'ynaydi. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko'ra yetakchi faoliyat bolaning ichki motivatsiyasini shakllantiradi va psixik jarayonlarning rivojlanishlarini belgilaydi deb takidlagan.

Ilk bolalik davrida bolalar so'zlay boshlagan bo'lishiga qaramay, ular hali vaqt va fazo kabi murakkab tushunchalarni to'g'ri idrok qila olmaydilar, chunki ularda hali turmush tajribasi yo'q. bunday murakkab tushunchalar kundalik hayot davomida sekin-asta hosil qilib boriladi. Bir yoshgacha bo'lgan bolalarning diqqati nihoyatda beqaror va ixtiyorsiz bo'lsa, ikki yoshga to'lgan bolalarning diqqatida yangi sifatlar yuzaga kela boshlaydi. Bola o'sib ulg'aygani sari uning diqqati barqarorroq bo'la boshlaydi. Diqqatning ozmi-ko'pmi barqaror bo'la boshlagani shunda ko'rinadiki, bola o'zini qiziqtirgan biron narsa bilan uzoq vaqt mobaynida shug'ullana oladi. Ikki yoshga to'lib, uch yoshga qadam qo'ygach so'zlarni tushunadi. So'z boyligi orta borgach, bolaning o'ziga xos bo'lgan situativ tili haqiqiy tilga aylanadi.

Ilk bolalik davrida predmetli faoliyatning ahamiyati bu yoshdagi bolalar dunyoni aynan predmatlar orqali angelaydi. U buyumning shakli, vazni, tovushi, vazifasi bilan tanishar ekan, tafakkuri, tasavvuri, idrok va xotirasi rivojlanadi. Bu yoshdagi bola asosan buyumlar bilan faoliyat yuritadi. U atrofidagi har bir narsani ushlab ko'radi, tahlil qiladi, ularni o'zaro taqqoslaydi, sabablilik aloqalarini anglashga harakat qiladi. Bu faoliyat orqali rivojlanadigan psixik jarayonlarga misollar keltiradigon bo'lsak masalan:

- 1)Idrok: Bola narsalarni shakli, rangi, tovushi orqali farqlashni o'rganadi.
- 2)Nutq: Predmetlarni nomlash, kattalarning gaplarini taqlid qilish orqali nutq bazasi boyiydi.
- 3)Xotira: Narsalarni eslab qolish, ularni topa olish ko'nikmalari rivojlanadi.
- 4)Tafakkur: "Agar bu tugmani bossam, bu ochiladi" kabi sabab-oqibat aloqasini tushunish boshlanadi.

Ilk bolalik davridan boshlab bola uni o'rab turgan predmetlarning xususiyatlarini va ular orasidagi oddiy bog'lanishlarni anglashga harakat qiladi. Bu davr aqliy rivojlanishning asosini, idrok va tafakkur harakatlarining yangi ko'rinishlarini tashkil

etadi. 1 yoshli bola predmetlarni izchil, tizimli ravishda ko‘rib chiqa olmaydi. U asosan predmetning qandaydir bir ko‘zga tashlanib turadigan belgisiga o‘z e‘tiborini qaratadi va predmetlarni shu belgilariga ko‘ra taniydi. Keyinchalik yangi idrok harakatlarining egallanishi bolaning predmetli harakatlarini bajarishdan ko‘z bilan chamalab, harakat qilishiga o‘tishda namoyon bo‘ladi, endi u predmetning bo‘laklarini ushlab ko‘rmasdan, balki chamalab idrok eta oladi, 2,5-3 yoshli bola kattalarning ko‘rsatgan namunasi, rangi, shakli va kattaligiga ko‘ra, aynan shunday predmetlarni chamalab. idrok etgan holda to‘g‘ri topa oladi. Bolalar avval shakliga, so‘ngra kattaligiga va undan keyingina rangiga qarab ajrata oladilar. Bu jarayonda bola bir xil xususiyatga ega bo‘lgan juda ko‘p predmetlar mayjudligini tushuna boshlaydi. Lekin, bola rasm chizishni boshlash davrida predmetlarning rangini e‘tiborga olmaydi va o‘ziga yoqadigan ranglardan foydalanadi. Bu faoliyat orqali bolaning psixik jarayonlari ham rivojlanadi. Masalan bola narsalarni shakli rangi tovushi orqali farqlashni o‘rganadi. Predmetlarni nomlash, kattalarni taqlid qilish orqali nutq bazasi boydii, narsalarni eslab qolish, ularni topa olish ko‘nikmalari rivojlanadi, “agar bu tugmani bossam, bu ochiladi” kabi sabab-oqibat aloqasini tushinish boshlanadi. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha 2,5-3 yoshli bola 5-6 ta shaklni (doira, kvadrat, uchburchak, to‘g‘riburchak, ko‘pburchak) va 8 xil rangni (qizil, olov rang, sariq, yashil, ko‘k, siyohrang, oq, qora) idrok etishi mumkin. Rang va shakllarning maqsadga muvofiq ishlatilishi jihatidan har xil narsalarda turlicha namoyon bo‘lishi sababli, bu yoshdagi bolalar ularni idrok etganlari bilan nomlarini aniq bilishlari va o‘z nutqlarida ishlata olish birmimcha qiyinroq. Kattalarning bu yoshdagi bolalardan rang va shakllarni eslab qolishlarini talab etishlari noto‘g‘ridir, buning uchun mos davr 4-5 yoshlar hisoblanadi. Bola 3 yoshigacha o‘zlashtirgan so‘zlar asosan predmet va harakatlarning nomlarini bildiradi. Nomlar asosan uning vazifasini anglatadi, bunda predmet yoki harakalning tashqi ko‘rinishi o‘zgarsa ham uning nomi o‘zgarmaydi. Shuning uchun ham bola predmetlarning nomlarini ishlatilishini vazifalariga bog‘lagan holda tez o‘zlashtiradi. Idrok o‘ssa, xotira takomillashadi. Xotira bolaning taraqqiyoti uchun katta ahamiyatga egadir. Ilk yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustimligicha qolaveradi. Masalan, bola juda berilib ertak eshitayotgan bo‘lsa harn, xonaga birov kirib qolsa, uning diqqati ixtiyorsiz shu ertakdan chalg‘iydi. Diqqatning ko‘p chalg‘ishi bu yoshdagi bolalar diqqatining xarakterli xususiyatidir, chunki psixik hayot doimiy ravishda tashqaridan bo‘ladigan yangi o‘zgarishlarga muhtoj bo‘lib turadi. Ammo ob‘ektga bo‘lgan qiziqish qancha aniq va ravshan bo‘lsa, bolaning ixtiyorsiz diqqati shuncha barqaror bo‘ladi. Meyorsiz diqqatning kelgusi taraqqiyoti qiziqishlarning boyib borishiga bog‘liqdir. Bu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqat endigina vujudga kela boshlagan bo‘ladi. Uch yashar bolaning xayol obrazlari tevarak-atrofdagi predmetlarning ta‘sirida tug‘iladi va ma‘lum maqsadga bo‘ysunadi. Bola qo‘g‘irchoqni ko‘rib bo‘lgandan keyin, uni kiyintiradi va «uxlashga» yotqizadi. Bordi-yu, shu on

«ayiqcha»ni ko‘rib qolsa, diqqatini qo‘lidagi qo‘g‘irchoq qolib, ana shu «ayiqcha»ga qaratadi va u bilan «o‘rmonga sayr qilishga» ketadi. Bolada tajriba ortib borishi bilan xayol ham boyib boradi. Kichkina bolalarda xayol ancha rivojlangan bo‘ladi. Lekin bola xayoldagi obraz bilan borliqdagi idrok qilayotgan narsa va predmetlarni aralashtirib yuboradi. Shu sababli bola xayoliga ta’sir etuvchi vositalar ichida ertaklar muhim o‘rin egallaydi. Ilk bolalik yoshidagi bolaning xayoli predmetlar bilan qilinadigan harakatlarga bog‘liqligi bilan farqlanadi. Bu yoshdagi bolalarda nutq va tafakkur xususiyatlari o‘z hayotining birinchi hayolida sodda assotsiatsiya, ya’ni har xil tasavvurlarni bir-biri bilan bog‘lash qobiliyatiga ega bo‘ladi. Masalan, u sutli shishani ko‘rishi bilan xursand bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan bolaning assotsiatsiyasi murakkablashib boraveradi. Bola bir yoshga to‘lay deganda, onasining ko‘chaga kiyadigan kiyimini olib kelayotganini ko‘rib, xursand bo‘ladi. Bola o‘z hayotining ikkinchi yilida fazo munosabatlarini aniqlay boshlaydi, xonaning ichidagi predmetlar orasida o‘zini to‘g‘ri tutish malakasini egallab boradi.

Bolaning yoshi ulg‘ayishi bilan unda tevarak-atrofga bo‘lgan qiziqish ortadi. Kichkintoydagi sinchikovlik va har narsaga qiziquvchanlik uning kelgusi hayotida juda muhim rol o‘ynaydi. Bola hamma narsani o‘zi ko‘rishni va eshitishni istaydi. Lekin bolaning hayoti va rivojlanishi uchun ko‘rish va eshitish sezgilari asosida vujudga keladigan taassurotlargina emas, muskul-harakat sezgilari orqali oladigan taassurotlar ham juda muhimdir. Ilk bolalik davrining boshlariga kelib, bolada birinchi tafakkur operatsiyalari yuzaga keladi. Bola biror predmetni olishga harakat qila olganidan so‘ng, sinchiklab o‘rganishida ko‘rishimiz mumkin. Ularning tafakkurlari, asosan, ko‘rgazmali-harakatli bo‘lib, u atrof olamdagi turli bog‘liqliklarni o‘rganishga xizmat qiladi. O‘zidan uzoqroq turgan koptokni biron-bir uzunroq narsa bilan itarib yuborish mumkinligini ko‘rgan bola, endi mustaqil ravishda divan tagiga kirib ketgan koptokni tayoqcha yordamida olish mumkinligini tafakkur eta oladi. Umumlashtirishda nutq muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, soat deyilishi bilan bola qo‘l soatini yoki devordagi osma soatni ham tushunishi mumkin. Lekin, ular turlicha bo‘lganligi bois, ularda umumiylikni topish bola uchun qiyinroq hisoblanib, bu borada fikrlash 2-3 yoshli bolalar ma’lum bir predmetlarning o‘rniga ularning o‘rnini bosishi mumkin deb hisoblagan boshqa narsalardan ham foydalanadilar.

Masalan, o‘yin jarayonida bola cho‘pni qoshiq yoki termometr o‘rnida, yog‘ochdan yasalgan krovat yoki mashina o‘rnida foydalanishi mumkin. Bola ikki yoshlarga borib, amaliy tafakkurdan birinchi marta foydalana oladi, uchinchi yoshida esa ba’zi tanish harakadardan konkret masalalarni hal qilishdi mustaqil foydalana boshlaydi.

Xulosa: Ilk bolalik davrida predmetli faoliyat bolaning psixik va jismoniy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Bola atrof-muhitdagi narsalarni o‘rganar ekan, ular bilan amaliy harakatlar orqali tajriba orttiradi, tafakkuri, tasavvuri va ijodiy salohiyati

shakllana boshlaydi. Ushbu faoliyat turi orqali bola muhim ko‘nikmalarni egallab, mustaqil fikrlashga, muammoni hal qilishga, shuningdek, nutq va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga qadam qo‘yadi. Shunday qilib, predmetli faoliyat bolalar tarbiyasi va ta’limida asosiy vositalardan biri hisoblanib, uni to‘g‘ri tashkil etish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Mirqosimova, Z.Kasimova, F. Rasulova “Umumiy padagogika va psixologiya” Toshkent-2022
2. Sh.R.Baratov, L.Yolimov, O.R.Avezov “psixologiya nazariyasi va tarixi” Toshkent-2019
3. D.G’. Muhammedov, N.M.Mullaboyev. A.I.Rasulov.”Umumiy psixologiya” Toshkent-2018